

TARTU BALTISAKSA TUDENGIMÄLESTUSTES

Koht ja inimesed

REET BENDER

*Der dörptsche Student gibt mit Bescheidenheit zu,
daß erst der Gott kommt, dann der Kaiser von
Russland und erst dann der dörptsche Student.*

Dr. Bertram.¹

1.

Mõnevõrra liialdatult võiks väita, et pea kõik baltisakslased on kirjutanud mälestusi ehk memuaare. Vähemalt kipub esmapilgul selline mulje jääma trükki jõudnud mälestuste hulka vaadates. Eesti keelde on neist kas osaliselt või tervikuna tõlgitud üsna väike osa. Samas võib väita, et asjad on paremad kui Lätis, sest meil on viimase veerandsaja aasta jooksul baltisaksa memuaristikat tõlgitud üle 70 nimetuse – lõunanaabrite napilt kümnekonna teksti vastu. Suure osa sellest 70 nimetusest moodustavad küll osalised tõlked.²

Baltisakslased on mälestusi kirjutanud nii XIX sajandil kui ka XX sajandi alguses ja sõdadevahelisel ajal, kuid iseäranis pärast Teise maailmasõja kataklüsmi, mil üheks peamiseks ajendiks meenutuste kirjapanekul sai soov leevendada kodumaa kaotusvalu, jäädvustada olnud, kadunud maailma, sihtgrupiks tihti oma perekonnaring, järeltulijad. Selliseid – ja sealjuures ka seni trükivalgust mitte näinud – mälestusi on hulgaliselt, üht osa neist on oma dissertatsioonis tutvustanud Maris Saagpakk (2006).³ Kirjutasid mehed ja kirjutasid naised, valdavalt siiski ühiskonna kõrgemate kihtide, aadli- ning literaadiseisuse esindajad. Balti ühiskonnas oli ka kirjutavate naiste osakaal üsna kõrge ja traditsioon pikaajaline (Lukas 2006; Kaur 2013), lisaks belletristlikele tekstidele kirjutati mälestusi – viimaseid on põhjalikult ja kokkuvõtvalt analüüsinud Anja Wilhelmi (2008).⁴ Kuna aga (baltisaksa) naised, kes jõudsid Tartu ülikooli täiemõduliste üliõpilastena alles pärast Esimest maailmasõda⁵ ja osalesid seni Tartu tudengielus n-õ perekondlike vaatlajate ja kaasaelajate-

¹ Tagasihoidlikkusega möönab Tartu tudeng, et esmalt tuleb jumal, siis Vene keiser ja alles seejärel Tartu tudeng (Schultz 1904 [1853]: 214).

² Allikaks on Maris Saagpaku ning allakirjutanu koostatud baltisaksa tõlgete andmestik (Saagpakk, Bender 2013). Andmed tõlgete kohta läti keelde pärinevad dr Heinrich Bosselt.

³ Lüneburgis asuva Carl-Schirren-Gesellschafti (CSG), baltisaksa arhiivraamatukogu (ja peatselt ka muuseumi) käsikirjaliste memuaaride kogu võtab enda alla terve laeni ulatuva seinataie. Neist 24 on oma dissertatsioonis analüüsinud Maris Saagpakk, samuti on seda kogu kasutanud Wilhelmi (2008).

⁴ Kokku on Wilhelmi oma töös kasutanud 179 teksti, neist 101 on trükkis ilmunud, 78 aga käsikirjalised.

⁵ Ühe varasema ja akadeemiliselt väga eduka erandina tuleks siinkohal aga nimetada Eestimaalt pärit Margarethe von Wrangelli (1876–1932), kes siirdus 1903 Saksamaale üli-

na, siis jäävad nad käesoleva, XIX sajandi ning XX sajandi algusega tegeleva kirjatöö vaatlusringist välja.

Üliõpilasmälestused moodustavad kindla koha kõigi nende isikute tagasi-vaadetes, kelle elulukku kuulub stuudium ja seda eelkõige Tartu ülikoolis. Mälestusi kirjutasiid paljud Tartu ülikoolis käinud, mistõttu nn egokirjanduses esinev pilt Tartust ja just ülikoolielust on baltisaksa memuaristikas üsna hästi esindatud. Sergei Issakovi hinnangul on Tartu ülikoolile „pühendatud paljudes keeltes tohutu memuaarkirjandus”, saksa keeles trükist ilmunud Tartut puudutava memuaarkirjanduse arvuks on ta hinnanud *ca* 150 teksti (Issakov 1986: 5). Kuna suur osa mälestusi kirjutanud baltisakslastest kuulus mõnda korporatsiooni, siis moodustavad just akadeemiliste organisatsioonidega seotud tagasivaated üsna suure osa tudengimälestustest. Üsna ilmekaks näiteks on siinkohal Eduard von Stackelbergi (Estonia 1886)⁶ memuaarid, mille ülikoolipeatükis kirjeldab autor esmalt 11 leheküljel ennastunustavalt tudengielu ning filosoferib selle eri tahkude üle, jõudes peatüki 12. leheküljel üsna möödaminnes lõpuks ka erialavaliku mainimiseni. See jääb siiski vaid episoodiliseks kõrvalepõikeks, sest järgmisest lõigust jätkub tekst mitmel leheküljel taas korporantlikus toonis. Säärast akadeemilist ühekülgsust kompenseerivad õnneks edasised peatükid, kus on juttu ka sisulisest stuudiumist – seda aga juba Leipzgis, Pariisis ja Peterburis (Stackelberg 2010: 30 jj). Selline lähenemisviis ei tundugi ehk liiga eriskummaline, arvestades Tartus immatrikuleerumise olulisust just baltisaksa ühiskondliku ja perekondliku traditsiooni aspektist, mille puhul stuudiumi õppekorralduslik eesmärk polnud kõikidel juhtudel ilmtingimata kõige olulisem.

Baltisaksa tudengimälestusi leidub peamiselt kolmes allikaliigis. Üheks alaliigiks on nii trükist ilmunud kui ka käsikirjalised monograafilised memuaarteosed, kus tudengimälestused moodustavad ühe osa isiku tagasivaadetest. Teiseks allikaliigiks on baltisaksa üliõpilasorganisatsioonide kirjavara: organisatsioonide ajaloo ülevaated, juubelialbumid jm, kus leidub tihti just nimetatud trükise jaoks koostatud tekste või ka varasematel aegadel vilistlaste kirja pandud materjale. Kolmandaks on mitmesugused baltisaksa perioodilised väljaanded ja koguteosed.

Tänuväärtsel kombel on osa baltisaksa üliõpilasmemuaristikast mõned head aastad tagasi Saksamaal kokkukoondamist ja neljas köites väljaandmist leidnud (Bertrams 2004–2005). Kokku leidub neis neljas saksakeelses köites 55 isiku meenutusi, seda nii Tartust kui ka Riiast, XIX sajandi algusest kuni Esimese maailmasõja aastateni ehk siis Baerist kuni Vegesackini välja. Allikateks taas korporatsioonikirjandus, eraldi ilmunud memuaarid, käsikirjalised allikad.

Eesti keelde tõlgitust tuleb esile tõsta Sergei Issakovi koostatud kogumikku „Mälestusi Tartu ülikoolist I” (Issakov 1986), kus on 15 isiku meenutused; üht-teist on ilmunud ka Loomingu Raamatukogus (Schultz 1999; Grünewaldt 2000; Turmann 1992; Nielsen-Stokkeby 1993).

kooli, õppides Greifswaldis, Leipzgis ja Tübingenis, kus sai 1909 keemiadoktori kraadi. 1920 ta habiliterus ning valiti 1923 Hohenheimi põllumajanduskõrgkooli professoriks – esimeseks naisprofessoriks Saksamaal (Andronnikow 1936).

⁶ Siin ja edaspidi on autorite esmamainimisel esitatud sulgudes akadeemiline organisatsioon ning immatrikuleerimise aasta.

2.

Nagu eelnevalt mainitud, on baltisaksa tudengimälestuste eripäraks see, et nende autoriteks on valdavalt korporandid. XIX sajandi alguses Tartus asutatud korporatsioonid lähtusid maiskondlikkuse printsibist, millest andis tunnistust ka organisatsioonitüübi nimetus *Landsmannschaft* ja liikme nimetus *Landsmann*. Ülikooli jõudes liituti organisatsiooniga vastavalt oma geograafilisele päritolule – Eestimaalt pärit tudengid astusid Estoniasse (asutatud 1821), Liivi- ja Kuramaalt tulnud vastavalt Livoniasse (1822) ja Curoniasse (1808) –, seda vaatamata seisusele, mis eelnatsionaalsel ajastul oli rahvuslikust päritolust olulisem. Riia linna jaoks oli eraldi korporatsioon – *Fraternitas Rigensis* (1823), mille kohta oli teistel korporatsioonidel, kel selja taga terve provints, aeg-ajalt ütlemist. Lühiajalisemalt ja katkestustega eksisteerisid ka poola ja vene korporatsioonid – *Polonia* ja *Ruthenia*. Aastatel 1802–1889 immatrikuleerus Tartu ülikooli ca 14 000 üliõpilast, aastatel 1802–1855 oli kolmveerand Tartu ülikooli immatrikuleeritud üliõpilastest (4641 isikut) pärit Eesti-, Liivi- või Kuramaalt, rohkem kui 2700 isikut kuulus viide suuremasse korporatsiooni (*Curonia*, *Estonia*, *Livonia*, *Fraternitas Rigensis* ja *Polonia*⁷) (Hiio 2012: 16). XIX sajandi lõpu venestamise tulemusena jäid sakslastest üliõpilased ülikoolis arvuliselt vähemusse, suurenes vene ning juudi üliõpilaste hulk.⁸

Esimestel kümnenditel eksisteerisid korporatsioonid ülikoolivõimude väikival nõusolekul ja kohati mõlemat silma kinni pigistades.⁹ Estoniasse (1826) kuulunud F. R. Kreutzwald on oma tudengiaegade kohta kirjutanud muuhulgas järgmist: „Suhted võimudega olid üldiselt head, iseäranis meie Estonia oli tollase rektor Ewersi¹⁰ juures heas kirjas, asi muutus noorema Parrot¹¹ rektoriks oleku ajal, kes, nagu ta ise ütles, toimis rohkem „tunde” kui seaduse järgi” (Kreutzwald 1971: 26).

Alates sajandi keskpaigast, pärast keiser Aleksander II poolt korporatsioonide eksistentsi legaliseerimist ning avalikkuses värvide kandmise lubamist, muutus organisatsiooniline pilt mitmeti kirevamaks, asutati juurde uusi organisatsioone, ka rahvuslikke. Hea sellekohase ülevaate annab album „Vivat, crescat, floreat alma mater!” (Ilomets, Hiio, Orav, 2007), samuti koguteos „Vivat Academia. Üliõpilasseltsid ja korporatsioonid Eestis” (Piirimäe, Burget 2012).

⁷ Poloniasse kuulus nimetatud ajavahemikul suurem osa Poolast ning läänekubermangudest (Kaunase, Vilniuse, Vitebski, Minski ja Grodno kubermangudest) pärit ca 700 üliõpilastest (Hiio 2012: 23 jj).

⁸ Veel veidi võrdlevat statistikat: aastatel 1802–1889 oli nelja suurema baltisaksa korporatsiooniga liitunud üliõpilaste koguarvuks ca 4300, aastatel 1802–1918 ca 5300 isikut (Album Curonorum 1932; Album Estonorum 1939; Album Livonorum 1972; Album Fratrum Rigensium 1981). Korporatsioonid (saksa, poola, vene, läti, juudi, eesti) asutati aastatel 1802–1918 Tartus aga kokku 29, lisaks veel mitmed seltsid jm organisatsioonid (Ilomets, Hiio, Orav 2007).

⁹ Oli ju ülikoolgi taasasutatud Vene alamate eemalhoidmiseks Lääne-Euroopa ülikoolidest ja seal levivatest „kahtlastest” ideedest, samal põhjusel oli rangelt keelatud ka üliõpilasorganisatsioonide asutamine ja nendesse kuulumine.

¹⁰ Gustav Ewers (1779–1830), õigusajaloolane, 1818–1830 korduvalt Tartu ülikooli rektor (tookord toimusid rektorivalimised igal aastal). 1803 tuli Liivimaale Väimela mõisa koduõpetajaks.

¹¹ Georg Friedrich Parrot (1792–1841), loodusteadlane, Tartu ülikooli rektor aastail 1831–1834. Osales mitmetel teaduslikel uurimisreisidel, tuntud on tema Ararati-retk.

Korporatsiooni kuulumine oli XIX sajandil Balti provintssides perekondlik traditsioon, sinna kuuluti perekondade, suguvõsade ja põlvkondade kaupa. Korporatsioonide albumites – liikmeskonna registrites, mis on ühtlasi suurepäraseks baltisaksa isikulooliseks allikakoguks – on lisaks liikmetele eraldi üles loetud ja fikseeritud ka korporatsiooniga seotud naised ehk siis liikmete abikaasad, emad, õed jne. Baltisaksa sõna otseses mõttes suguvõsadele omane läbipõimitus ja mitmekordne sugulus leiab akadeemilise seotuse näitel vaid kinnitust ja võib väita, et korporatsiooni kuulumine polnud pelk perekondlik traditsioon, vaid suisa kultuuriline norm. Kuna Tartu korporatsioonid andsid liikmelisuse kogu eluks, siis ei tekkinud tänu tihedale omavahelisele suhtlusele ka järsku põlvkondadevahelist konflikti (Turmann 1992: 24).

Teiste korporatsioonidega võrreldes oli Tartus mõningas eelisseisus Livonia, omades keset Liivimaad paiknevas ülikoolilinnas n-ö koduväljakueelist juba ainuüksi suhtluses oma organisatsiooni vilistlastega, keda linnas ja selle ümbruses leidis mõistagi arvukamalt kui teiste korporatsioonide omi (Kraus 1974: 23).

Tartu ülikool kujutas endast ka Balti seisusliku ühiskonna sulatustiiglit, kus kohtusid erinevate seisuste esindajad. Jaan Unduski sõnul moodustas Tartu ülikool „seisusliku solidaarsuse piirkonna”, ühendades kaht kõrgseisust – aadlit ja literaatkonda, ning nii tekkis „haridusliku tasapinna umbkaudne võrdsus, mis baltisaksa arvuliselt piiratud kogukonnas sai tihti mõõduandvaks kui juriidiline või varanduslik veelahe” (Undusk 1993: 26). Omalt poolt sõnastab selle tõdemuse kodanikusoost mõisaomanik ja Estonia liige aastast 1910 Ernst Turmann järgmiselt: „Estonias käisid aadlikud ja kodanlus tihedalt läbi, nii et aadel omandas vaimsust ja kodanlus feodaliseerus – meie ühiskonna struktuurile väga iseloomulik protsess. Sellega aitas Estonia oluliselt kaasa seisusliku riigi lõdvenemisele” (Turmann 1992: 24). Sama kirjutab Turmanni kaasaegne, aadlik Siegfried von Bremen (Estonia 1910): „Korporatsioonid erinevad seisused üksteisele lähemale. Seisuslikke erinevusi korporatsioonis polnud. Siin olid peamiselt literaatide ning aadlike pojad, vähemal arvul ka kaupmeeste ja käsitöölise poegi. Päritolu ei mänginud mingit rolli, kõik sõltus inimesest endast, korporatsioonis sõlmitud sõprussidemed keetsid hilisemas elus enesestmõistetavalt edasi” (Bremen 1993: 210). Üheksakümend aastat varasemat aega Estonias kirjeldab aga talupojasoost Kreutzwald: „Meie liikmetevahelised suhted olid kordiaalsed; seisuslikud ja varanduslikud erinevused ei tekitanud kunagi mingit vaheseina. Curonia ja Livoniaga olid meie suhted, ajutised lahkkelid välja arvatud, peaaegu alati head, vähem intiimsed oldi rigensistega, keda tihti pilgati *poesellideks* ja *küünrapuu seljas ratsutajateks*”¹² (Kreutzwald 1971: 26). Sõprussidemeid toonitab ka üks tuntumaid baltisaksa kirjanikke, aadlisoost Siegfried von Vegesack (Livonia 1907) järgmiste sõnadega: „Korporatsioonisisest puudusid seisuslikud erinevused. Oli täiesti ükskõik, kas kuuluti aadli või kodanlaste kihti. Oldi lihtsalt „livo-nus”, oldi „burs” – ja ei midagi muud. Tartu tudengielu ei tundnud mingeid seisuslikke erinevusi, siin laoti alusmüür paljudele sinasõprustele, mis sidusid omavahel mõisaomanikku pastori ja doktoriga terve elu” (Vegesack 1963: 92). Korporatsioonide ühtlustavale rollile hinnangu andmisel paneb aga punkti püttsepapoeg Riiast, hilisem nobelist Wilhelm Ostwald (Fraternitas Rigensis 1872), kelle sõnul oli ainsaks vastuvõtu eeltingimusteks „kristlane ning

¹² Sks *Handwerkergesellen und Ellenreiter*.

immatrikuleeritud” olemine (Ostwald 1986: 285): „Linna esimeste perekondade, valitseva linnapea, raehärrasuguvõsade ja provintsikiriku kõrgemate aukandjate pojad istusid siin samas õllelauas koos kaupmeeste, käsitööliste ja teiste nimetute inimeste poegadega, ilma et nende soodsam päritolu oleks neid eelisolukorda seadnud. Siin tõgati halastamatult linna ühe kõige esimese nime kandjat, sest ta oli konvendis kõnet pidades äkki mõttelõnga kaotanud ja häbistatult maha istuma pidanud, seal andis väikese viinakaupmehe poeg tooni ümberolijate hulgas, kellest ta teravmeelsuse ja tahtejõu poolest üle oli” (Ostwald 1986: 287).¹³

Korporatsiooni värvitekk oli oluline, see oli staatuse ja kuuluvuse sümbol. Värvide saamine – st rebaseaja järel korporatsiooni täieõiguslikuks liikmeks saamine ei olnud vaid isiklikku laadi sündmus, vaid kujutas endast tähtsündmust märksa laiemale ringile: „Eestimaa linnades ja mõisates tunti korporatsiooni vastu, kus oma nooruse olid veetnud isa või abikaasa ja mille värve kandsid pojad või vennad, elavat huvi. Vaevalt kaunistas tekli värske roheline rebase pead, kui juba tulid telegrammid ning vanemad ja õed-vennad olid niisama õnnelikud kui värske värvikandja” (Grünewaldt 2000: 27). Värske värvikandja sõitis ühes sõpradega linnas voorimehega ringi, et end näidata, ja „jalul oli kogu Tartu” – ilmselt siis see osa Tartust, kellele see korda läks – et teda näha. Seejuures tunti ennast kui „looduse kroonid” (Blanckenhagen 2004: 105). „Looduse kroon” olemist värvikandjana mainib ka Siegfried von Vegesack, kelle sõnul anti sellisele „looduse kroonile kõikjal krediiti, kõik, mida ta soovis, seisis tema käsutuses” (Vegesack 1963: 91). Kuna võlgade tegemine oli lihtne, saksa tudengeid usaldati kui üldjuhul kindlustatud seljataguse ja samasuguse tulevikuga isikuid, kiputi kergesti elama üle jõu. Nii mõnigi *looduse kroon* pidi pärast stuudiumi lõppu veel pikki aastaid oma võlgu tagasi maksma, kui ei leidunud rahakaid ja vastutulelikke lähisugulasi, kes oleksid nende tasumise enda peale võtnud, või ei leitud kaasavarakat naist. Siiski eksisteeris laial käel elamise kõrval väidetavalt ka mõistlike kulutustega tudengielu: „Iseenesest polnud aga suured kulutused vajalikud ja korporatsiooni võis kuuluda ka üsna tagasihoidlike vahenditega varustatult” (Schlau 1963: 80). Mõnevõrra kultuursema krediidinäitena võib tuua võlguvõtmise võimaluse raamatukaupmeeste juures (Pabst 1974: 187; Vegesack 1963: 92).

Korporatsiooni kuulumine, selle värvide kandmine ei tähendanud aga üksnes lõbusat elu, vaid oli seotud ka kohustuste ja vastutusega. Värvide saamine tähendas, et antud isik on arvatud korporatsiooni liikmeks, korporatsiooni värvide vääriliseks, arvatud neid vastutustundega kandma ning nende kaudu oma organisatsiooni ning maad/provintsi esindama. Livonus Herbert von Blanckenhagenile (Livonia 1913) kirjutas tema lihane (mitte akadeemiline) isa värvide saamise puhul parafraasi *Liivimaa Mirabeau*, Hamilkar von Fölkersahmi¹⁴ sõnastatud ja paljude baltlaste juhtmõtteks olnud maksimist

¹³ Perioodi 1802–1855 lõikes on olemas andmed 6155 üliõpilase kohta ja väga üldistatult saab väita, et XIX sajandi esimesel poolel moodustasid üliõpilaskonnast enam kui kolmandiku ühiskonna kõrgemate kihtide esindajate järeltulijad (aadlikud ja mõisaomanikud, omavalitsusametnikud, kõrgemad riigiametnikud, staabiohvitserid, kohtunikud, advokaadid ja mõisarentnikud. Üle poole aadlike poegadest (25 % üliõpilastest) olid poolakad (305 üliõpilast). Teise kolmandiku moodustasid literaatide ehk haritlaskonna järeltulijad (kirikuõpetajad, arstid, apteekrid, ametnikud jne). Viimane kolmandik koosnes linnaseisuste esindajatest (kodanikud, kaupmehed, ca 5 % käsitöölise poegi) (Hiio 2012: 41 jj).

¹⁴ Wilhelm Hamilkar von Fölkersahm (1811–1856) oli liberaalne provintsiaalpoliitik, Liivimaa maamarssal, Liivimaa 1849. aasta talurahvaseaduse üks kavandajatest.

õiguste, kohustuste ja väärtuste omavahelistest seostest: „Sinu vastuvõtmine värvikandjate sekka ei tähenda sinu väärtuse tunnustamist, vaid kinnitust, et nüüd võib sinult midagi oodata” (Blanckenhagen 2004: 142). Turmann võtab kokku Balti korporatsioonide eksistentsi mõtte ning eesmärgi – nagu see oli välja kujunenud XIX sajandi jooksul ning oli vahetult enne Esimest maailmasõda, enne *ancien régime*’i lõppu: „Kuid estoonuseks olemine ja seega maa paremiku hulka kuulumine oli seotud ka ühiskondlike kohustustega, mida täideti piinliku täpsusega, isegi kui see tähendas aja ja vabaduse ohverdämist. Kõigepealt pidasin ma „Estonias” buršikassa esimehe ametit, hiljem sain volinikuks (*Chargierter*¹⁵) ja lõpuks ka aukohtunikuks. Oli terve rida muidki ameteid, olid oldermann, buršikohtunikud, laenukassa esimees, majandus-esimees, arhivaar, bibliotekaar, *magister paucandi*¹⁶, kõrtsivalvur, *magister cantandi*¹⁷ ja kassarevidendid. [---] Mis olid siis need vürused, mida „Estonia” nii mõjukalt kaitses? Need olid inimlike väärtuste lihtsad atribuudid nagu au ja väärikus, austus naise vastu, vanematest lugupidamine, sündsus ja tõearmastus, lühidalt öeldes – auväärus ja eelkõige teenimise mõiste, see tähendab riigi ja kodumaa teenimise mõiste” (Turmann 1992 [1975]: 24 [43]).

3.

Tartut kui Põhjala Heidelbergi¹⁸ (Holbeck 1963: 54), Balti provintside klassikalise üliõpilaselu dekoratsioonide ja kulisuse, mille taustal toimus kogu rohkem või vähem legendaarne, mälestuste valguses kohati üsna operetlikultki mõjuv tegevus, ei peetud – mugavuse ja hubasuse kõrval – alati arhitektuuri poolest ilmtingimata silmapaistvaks linnaks, küll olid Tartus nii mõnedki märgilised kohad, mis on jäänud emotsionaalse ning sümbolse tähendusega laetuks tänapäevani. Tudengite tegevuspaikadeks on lisaks konvendikorteritele, kõrtsidele ja tudengikorteritele ehk burgidele Toomemägi, Raekoja plats kui linna kese, kus tudengid ennelõunati nn püstijalakoosolekuid pidasid, samasuguse funktsiooniga Barclay plats, Akadeemiline Musse; samuti Kivisild, üle mille kulges tee *trans Embach*, kustkaudu asuti teele väljasõitudele ja kommerssidele, mis valdavalt toimusid linnast väljas. Teispool Emajõe asusid ka paljud burgid, samuti mitmed kahtlasevõitu asutised, kuhu kippus tudengite tee viima öisel ajal. Mainitakse mõistagi ülikooli, st peahoonet, mida toona kasutati erinevalt tänasest sihipäraselt ehk siis õppetöö läbiviimiseks. Äramärkimist leiab ka vana anatoomikum, näiteks kartseri funktsioonis, nagu seda kirjeldab Georg von Oettingen (Livonia 1841), kes istus seal koos sõbraga. Anatoomikumi kasutus oli tingitud kartseri ajutisest ülerahvastatusest pärast üht mürglit, milles osalemist Oettingen takkajärele täiskasvanuna kahetses. Oettingen veetis kaks nädalat koos samasüülise sõbraga patoloogilise anatoomia kabinetis „täis skelette ja piirituses ebardeid”. Elul polnud väga vigagi: „Nälga me seal ei kannatanud, sest anatoomiakabineti teener tõi meile kõike, mida ihu eest hoole kandmiseks vajasime. Meelelahutuseks andsime teineteisele

¹⁵ Korporatsiooni kolmeliikmelise juhatuse liige.

¹⁶ Korporatsiooni liige, kes hoolitses vehklemisvarustuse ning -harjutuste eest.

¹⁷ Lauluõpetaja ja -juht korporatsioonides.

¹⁸ Heidelberg oli arvukate Saksa ülikoolilinnade seas omandanud üsna samasuguse klassikalise üliõpilaselu tähenduse nagu Tartu Balti provintsis. Ümberpöörduvalt võiks nõnda väita, et Heidelberg oli Saksamaa Tartu.

muusikatunde: mina õpetasin kitarri ja Freymann tegi mulle sissejuhatuse klarnetimängu kunsti. Selle juures tekkinud dissonantsid pidid naaberruumide asukad küll puhtakujulisse ahastusse viima” (Oettingen 1926: 143).

Väga tihti ei tule ette teaduse vaimu n-ö väljavalamise stseene stiilis, nagu neid võib lugeda Karl Ernst von Baeri mälestustes, kes liitus 1810 nn eel-Estoniaga.¹⁹ „Kui ma põhja poolt linnale lähenesin, märkasin esimesena imposantseid, raamatukoguks ümber ehitatud varemeid Toomel, ja mulle näis, nagu kiirgaksid need valgust kogu ümbrusele sarnaselt Jeesuslapsele Correggio maalil” (Baer 1865: 5). Hiljem on Baer vaimuvalguse kiirgamise suhtes aga üsna kriitiline ning arvustab muuhulgas ka ülikooli kohavalikut: „Minu arvates oleks olnud väga soovitatav, kui Läänemereprovintside ülikoolilinnaks oleks valitud Riia. Kuid meil arvati, nagu pikka aega Saksamaalgi, et on hädavajalik hoida tudeeriv noorus eemal ilmakärast, et see teda ei segaks. Kui ta ise ennast ei seganud. Alati on silmas peetud vaid väikseid linnu, Tartut, Pärnut, viimati Miitavit. Tartu asuvat keset provintsi, see on üks põhjusi, mida kuulukse; kuid räägitakse ka, et Tartul puuduvad heaks käekäiguks muud abivahendid. See on aga, vähemalt minu arvates, põhjus, mida ei tohiks kuulda võtta. Ülikooli ei tohiks vaadelda kui äri tegemise vahendit” (Baer 1865: 6 jj).

Aastal 1913 Livoniasse astunud Herbert von Blanckenhageni arvates moodustasid linna üleüldises napivõitu ilus erandi üldjuhul „üksikud tänavad, platsid ja ehitised nagu vana raekoda, toomkiriku varemed, mis.... justkui linna sümbolina üleval Toomel seisis, või vallikraav, mis sügava sisselõikena alllinnast peale hakates end ümber Toome keeras, kust võis talvise päikese tuhmis valguses helkivas härmatises üle Emajõe ja linna katuste kaugele üle maa näha” (Blanckenhagen 2004: 156). 1889. aastal Tartusse jõudnud ja Livoniasse astunud Otto von Holbeck aga sedastas, et „linn jätab oma klassitsistliku ehitusstiiliga ühtlase mulje. Vanu ehitisi peale võimsa Jaani kiriku peaaegu pole. Liiga tihti ja põhjalikult on linna idast purustatud” (Holbeck 1963: 54). Blanckenhagen kirjeldab aga ilmasõjaeelse väikese puust linna inimõõtmelisust: „Terved tänavad koosnesid tollal veel lihtsatest ühe- või kahekordsetest puumajadest, mis vastandina linlike üürikasarmute monotoonsele ükskõiksuusele kandsid isiklike erakorterite nägu. Paljudes modernsetes suurlinnades on välja kujunenud oma inimitüüp, vanas Tartus aga vermis veel inimene linna olemust” (Blanckenhagen 2004: 156).

Oluliseks kohaks oli Toomemägi ühes puude, põõsaste ning ööbikulauluga: „Toomemäe linnapoolsed nõlvad leiavad kasutamist mäekülgedel paiknevate elumajade aedadena. Loendamatud sirelipõõsad pakuvad sama arvututele ööbikutele paslikut peidupaika. Kevadel on ööbikulaul üliväga haarav” (Holbeck 1963: 54). Ööbikuid mainib ka Otto von Grünwaldt (Estonia 1881), kirjeldades ülikooli kartseri seinamaalinguid, kus muuhulgas leidis ka kaebelaul

¹⁹ Ülikooli taasavamisele järgnenud esimesel paarikümnel aastal oli Tartus organisatsioonijaloolises mõttes tegu üpris segase perioodiga. Üsna ülikooli taasasutamise järel oli Saksamaa eeskujul moodustatud kõiki üliõpilasi ehk burše ühendav organisatsioon *Burschenschaft*, mis 1808–1811 lagunes neljaks *Landsmannschaft*’iks (Curonia, Estonia, Livonia ja Fennonia), mis omakorda (v.a Curonia) läksid 1812 laiali ning taas võeti suund *burschenschaft*’likule suunale. Nimetatud vool sai aga oma loomuliku lõpu aastatel 1821–1823, mil lõplikul ja kestval kujul asutati Estonia, Livonia ja Fraternitas Rigensis. Curonia väitis enese kogu aeg olevat eksisteerinud – kuna aga asutamise aeg jäi neile endilegi ebaselgeks, siis võeti selle aluseks vanim kuupäev, mis oli märgitud Curonia värvides taklaaži (kaitsevarustus vehklemisel) siseküljele – kui vanim dateering, mil Tartus Curonia värvides mensuuri peetud.

„Nachtigallen dürfen schlagen, doch der Bursche darf es nicht”²⁰ (Grünewaldt 2000: 71). Holbeck resümeerib oma esmamuljed Tartust: „Unustamatuna jäi mulle meelde esimene jalutuskäik Toomel, kui me, juhitud ühe Tartu Livia-rebase poolt, õppisime tundma kauneid vaateid linnale ja selle lähiumbrusele” (Holbeck 1963: 54). Kauni kevade saabumist aga tähistati „õllejoomisega Pihkva vaeslaste toetuseks”. Kunstiajaloolane Georg Dehio (Estonia 1869) kirjeldas seda järgnevalt: „Kui Emajõe algab jääminek, siis istutakse tihti Puusillal, kui kaasas juhtub olema mõni rebane, siis palutakse tollelt annetust Pihkva orbudekodu jaoks. Rebane peab siis õlut ostma; tühjad pudelid visatakse jääpankadele ja need ujuvad Emajõe ning Peipsit pidi allavoolu kuni Pihkvani, kus nad siis välja püütakse, maha müüakse ning saadud rahast saab üks vaenelaps söönuks” (Dehio 1971: 82).

Linn elas ülikooliga samas taktis ning suvel ta mitte ainult ei mõjunud mahajäetuna, vaid ka oli seda. Otto von Grünewaldt on Tartut kirjeldanud kui „tolmust, peaaegu kõigi kamraadide ning reisimisvõimalustega elanike poolt maha jäetud üksluist linna”, kus valitsesid „kuumus ja üksildus” (Grünewaldt 1927: 118).

Paljukõneldud Tartu vaim näib olevat olemas olnud juba XIX sajandil: „Vanaaegne ja ilus linn Tartu polnud. Kuid Tartul oli midagi, mis ühe linna jaoks on palju olulisem kui arhitektoonilised vaatamisväärsused: Tartul oli vaid talle omane karakter, Tartul oli elav hing. Mõlemad olid nii tuntavad ja tugevad, et neid tunnetas igatüks, kes esimest korda jala vana ülikoolilinna konarlikule sillutisele asetask” (Blanckenhagen 2004: 106). Hinge ja vaimu loomisel oli kindlasti abiks Tartu roll Läänemereprovintside ainsa ülikoolina, kus veedeti reeglina terve stuudium, kui just eksamite sooritamiseks maale õppima ei sõidetud. Otto von Holbeck on Läänemereprovintside ainsa ülikooli tähenduse baltisakslaste jaoks kokku võtnud järgmiselt: „Meie, tudengid, kasvatasime linnaga kokku iseäranis seeläbi, et ülikooli vahetamine, nagu see on Saksamaal kombeks, toimus siin vaid erandjuhtudel. Tartus õpinguid alustati ja jumala abiga need seal ka lõpetati” (Holbeck 1963: 54).

4.

Üliõpilaselu tähendas toonases ühiskonnas esimest isiklikku vabadust, pääsemist nii koduste kui ka kooli määratud reeglite sunnist (Jaraus 1997: 81), olukord oli sarnane nii Baltikumis kui ka Saksamaal. Korporatsioon Estonia asutajate hulka kuulunud, enne seda 1820 *Burschenschaft*’iga liitunud Alexander Winckler kirjeldas oma tundeid järgmiselt: „Mõte sellest, et nüüdsest asun elus sõltumatule, kõrgemale positsioonile, täitis mind säärase rõõmuga, et see välistas kõik muud tunded. Minu juubeldamine, mida ma ei suutnud alla suruda, pidi mu emale mõjuma äärmiselt lohutamatuks, kuna ta uskus selles nägevat täielikku osavõtmatus vanematekodu suhtes” (Winckler 1911: 76). Pea sada aastat hiljem, esimese ilmasõja eel Tartu ülikooli ja Estoniasse astunud Ernst Turmann aga mölgutas pärast kooli lõppu ja enne stuudiumi algust sääraseid mõtteid: „Nüüd olin niisiis „muul” – ei hobune ega eesel, ei liha ega kala, ei õpilane ega tudeng, ning elasin tudengipõlve suure vabaduse ootuses” (Turmann 1992: 18). Sedasama levinud nimetust õpilase ja tudengi

²⁰ Sõnademängu mõte peitub sõnas *schlagen*, mis tähendab nii laksutamist kui ka üliõpilasduelli ehk siis: „Ööbikud tohivad *schlagen*, burš seevastu aga mitte”.

vaheastme kohta mainib ka Otto von Grünewaldt: „Nagu röövik peab läbima üleminekustadiumi, enne kui temast saab kirju liblikas, on ka abiturient kuni immatrikuleerimiseni *mulus*, hobueesel – veel ei ole ta hobune, aga eesel ka enam mitte!” (Grünewaldt 2000: 7.) Riiast pärit Bernhard Hollander (Fraternitas Rigensis 1875), hilisem gümnaasiumidirektor sealsamas, kirjeldab Tartut aga järgnevalt: „Vana muusadelinn, millest meie isad ja vennad olid nii palju jutustanud. Nüüd pidime meie osa saama kõigist neist kuldse buršipõlve toredustest, millest me olime päevi ja aastaid unistanud, meist pidid saama vabad ja sõltumatud akadeemilised kodanikud” (Hollander 1974: 174). Tuntud baltisaksa ajakirjanik ja poliitik Paul Schiemann aga võtab kerge irooniaga kokku ettekujutuse stuudiumist Tartus kui isikliku vabaduse ja perekondliku traditsiooni kvintessentsist: „Nüüd olin ma Tartus, kõikide poisipõlveunistuste linnas, mille kohaselt polnud võimalik endale ette kujutada üliõpilaselu balti Alma Materis, kuulumata korporatsiooni Curonia, kus olid olnud juba isa ja vanaisa” (Schiemann 1979: 16). Schiemanni puhul eelnesid unistuste linna jõudmisele küll juba abituurium Saksamaal (säärane vanemlik ettehooldus oli baltisakslaste seas venestusajal üsna levinud²¹) ja lõpetatud ülikooliõpingud sealsamas ning – endiselt siiski Vene alamana – ka Venemaal läbitud väeteenistus. Schiemann saabus õigusteaduse doktorina Tartusse, et üritada siin teha Venemaal nõutavaid eksameid, ilma milleta polnud võimalik karjäär kodumaal.

Oswald Hartge (Fraternitas Rigensis 1914), kes oma noorpõlve Tartus veetis, ei saanud aga ise midagi teha organiseerumise suhtes – tema *frater rigensis*'est isa tuli ühel päeval linnaskäigult koju ja andis pojale lihtsalt teada, et on ta Fraternitas Rigensis'sse rebasena kirja pannud ning poeg peab sinna kindlal kuupäeval kohale ilmuma (Hartge 1968: 237 jj). Kaugemalt tulijad saabusid tihti organiseeritult – Riias kogunes nn *Fuchspodrjed* ehk ühine tulevaste tudengite reis; säärane ühine reisimine oli tüüpiline just raudteeaegsel ajal. Tulevaste *frater rigensis*'te Tartu-sõit lõppes XIX sajandi lõpukümnetele korporatsiooni stammkõrtsis *Frau Ratti* juures, kuhu jäeti esialgu asjad (Hollander 1974: 174). Samalaadset reisi on kirjeldanud Wilhelm Ostwald, kes jõudis koos teiste riialastega oldermanni juhtimisel Tartusse jaanuaris 1872: „Raudteeühendust sinna polnud; reisiti posthobustel, väga lihtsates lahdistes regedes, ölekubudega hädapärastelt kaitstuna külma eest, mida tõrjuti seestpoolt tugevate alkoholiannustega. Iga 20 versta järel oli postijaam, kus regesid, hobuseid ja kutsareid vahetati. Hea reeteega vältas reis umbes 30 tundi; halbade teeolude korral aga võidi kuni kolmeks päevaks teele jääda” (Ostwald 1986: 282).

5.

Kui keiser Aleksander II andis 1855. aastal ametliku loa üliõpilasorganisatsioonide asutamiseks (ehk siis seni vaikival kokkuleppel ülikooli võimudega eksisteerinud organisatsioonid tohtisid lõpuks legaalselt üles astuda) ning 1862 järgnes luba avalikkuses värve kanda, algas Tartu üliõpilasriigi nn šampanjaajastu (Engelhardt 1933: 438) ehk kuldaeg, mis kestis kuni venestuse-

²¹ Vrd nt Werner Bergengruen (1986: 108) ja Otto von Taube (1944: 270 jj), kes mõlemad varases teismeeas Saksamaale kooli viidi, kuna vanemate sooviks oli anda lastele saksa-keelne haridus.

ni, mil viidi taas sisse üliõpilaste vormiriietuse nõue ning lõpuks keelustati värvide kandmine. Sel mõne kümnendi kestnud šampanjaajastul ilmestasi aga organiseerunud tudengid tänavapilti ja elu väikelinnas üsna värvikalt: „Tudengid valitsesid kogu tänavapilti ja elu Tartus. Tänaval torkas silma palju värvitekleid, jala käidi vähe, enamasti söideti kahehobusevoorimehega. Ühehobusevoorimehe kasutamist ei peetud peeneks! Kena kevadilmaga oli armastatud kokkusaamiskohaks Barclay plats. Siin oli meil, liivimaalastel, oma nn kevadnurk Sturmi apteegi juures, kus siis möödujaid silmitseti. Talvel oli kokkusaamiskohaks uisuväli, mis andis võimaluse päraslõunaseks patseerimiseks. Uisutajate suureks pahameeleks promeneeriti keset uisuvälja ning paradeeriti seal hädavajalikes kõrge säärega lumekallossides” (Holbeck 1963: 50). Tennist ja liuvälja mainib ka Wilhelm Schlau (Livonia 1906) (Schlau 1963: 81 jj). Tennise sajanditagune tähendus oligi pigem just seltskondlik, mitte sportlik; anekdootlik-kokkuvõtvalt on see resümeerunud järgmises küsimuses: „Kas Teie preili tütar mängib ikka veel tennist või on ta juba kihlunud?” (Turmann 1992: 15.)

Daamidega suhtluse poole pealt nimetab Schlau samuti kohvijoomisi, seda küll „kutsutud saatjadaamide tiiva all”. Samuti olid lubatud talvised saanisõidud, „kuid ühised kohvijoomised Luchsingeri²² juures, nagu Else Hueck-Dehio neid „Kallis Renatas”²³ kirjeldab, minu teada kõne alla ei tulnud, kogu meie hoiak oli reserveeritud. Tänuaga võeti aga vastu see, kui daamid lehvitasid linnast välja sõitvatele vankritele, mis siirdusid Möllatsisse korporatsiooni aastapäeva või kommerssi tähistama” (Schlau 1963: 86). Üsna iseloomulik on Oswald Hartge räägitud lugu, mille osapoolteks olid Paul von Sokolowski (Livonia 1879), Muyscheli eratütartekooli²⁴ kasvandikud ning õpetajanna preili von Holst. Viimase juhtimisel olid kasvandikud, kes olid juba üsna suured daamid, üle Suurturu ehk Raekoja platsi tagasi pöördumas oma internaati, mis asetses raekoja taga. Möödudes livonustest, kes just parasjagu Suurturul oma tavapärasest ennelõunast nn püstjalakonventi ehk -koosolekut (*Stehkonvent*) pidasid, sai üks kasvandikest preili Holstilt sealsamas avalikult praga-da, kuna oli ühele tudengitest noogutanud. Oli nüüd selle noogutuse adresaadiks Sokolowski, hilisem Harkovi õpperingkonna kuraator ja rooma õiguse professor Kiievis, Moskvas, Berliinis ja Königsbergis, või mitte, kuid igatahes oli tema see, kes saatis seejärel koolipreilile punase siidipaelaga köidetud vit-sakimbu ühes kaardikesega, millel sooviti „rangele õpetajannale jaksu pahade laste paremaks kasvatamiseks” (Hartge 1968: 105 jj).

Õrnema sooga suhtlusel eksisteerisid päise päeva all toimuva kõrval mõis-tagi ka nn ööküljed. Vahetegemine naissoo esindajate – daamide ja ülejäänute – kohtlemises käis aga just päritolu, hariduse ja kasvatuse alusel: „Tolle aja kombed ja tavad olid ranged nagu viktoriaanlikul Inglismaal. Üldtunnustatud ühiskondlikud kombed sarnanevad moega, neid järgitakse hoolikalt, ehk hoolikamalt kui mõnd seadust” (Turmann 1992: 15). Balti viktoriaan-luse tumedamal poolel, teispool päevavalguse käesuudlusi toimuv leidis aset valdavalt ülejõel – teispool Emajõe, mis moodustas piiri viisaka kesklinna,

²² Suhkrupagar Luchsingeri kondiitriäri Tartus Kүүni tänaval.

²³ Viide Else Hueck-Dehio romaanile „Liebe Renata” (1955), e.k „Kallis Renata” (2001).

²⁴ 1850 Tartus Julie Lenzi asutatud eratütartekool, mille juhtimine läks 1859 üle Marie Muyschelile. Aastast 1875 kandis suurannetaja järgi Mellini asutuse nime ja asus Jaani (praegu Ülikooli tänaval). Kool suleti 1892, kuna keelduti üle minemast vene õppekeelele.

ülikooli, Toome, lugupeetavate, seltskonda kuuluvate noorte daamide ning *trans-Embach*'is asuva üsna kahtlase kuulsusega linnajao ja selle kohati sama kahtlase kuulsusega elanikkonna vahel. Kuna aga mälestusi kirja pannud tudengeist said enamjaolt samuti lugupeetavad ühiskonnaliikmed, siis sääraseid varjukülgi mälestustes üldjuhul otsesõnu ei mainita. Kirjanduslikus vormis on seda teemat riivamisi puudutanud juba mainitud Else Hueck-Dehio (1955), kelle romaanitegelaste ringkonna valgustatusele mainitud küsimustes viitab ka Turmann: „Oli veel kolmaski ohtude allikas,²⁵ mida õieti pidi katma täielik saladuskate. Loomulikult ei jäänud aga miski vaka alla ja isegi noorte tütarlaste kaitstud maailmas, mida nii armastusväärsest on kirjeldanud Else Hueck-Dehio, aimati üht-teist sellest, et oli olemas pahelisi paiku, millest ei räägitud” (Turmann 1992: 22).

Tudengielu kõigis oma tahkudes ei piirdunud aga vaid Tartu linnaga, kus lisaks strateegiliste punktide vahel kulgemisele organiseeriti ka tõrvikutega rongkäike ja austusavalduste osutamist kiiduväärseile isikutele – laiduväärseile korraldati midagi kassikontserdi taolist. Olulised olid mitmed Tartu-lähedased väljasõidukohad, nagu Kvissentali, Jänese, Möllatsi, Valge Hobuse kõrts, Vahi-Peetri talu, samuti sõideti külaskäikudele ka kaugemale, nagu kinnitab Clas von Ramm (Estonia 1885), meenutades „uljaid saanisõite troikaga mööda Emajõe kihutades. Tudengielu ei käinud mitte ainult Tartus, vaid viis meid pikkadel vaheajandatel või ka keset semestrit, kui meelitas kas ilus sügisilm või mõni pidusündmus, kutsus jahihooaeg, välja maale, Eesti- või Liivimaale” (Ramm 1993: 109).

Korporatsioon Estonia oli tuntud oma musikaalsuse poolest, Georg Julius von Schultz-Bertrami (Estonia 1826) sõnul nimetati neid „Revali ööbikuteks” (Schultz 1971: 28), Grünewaldt mainib omakorda kõnekäändu, mille kohaselt moodustavat „juba kolm estonust kvarteti”. Igatahes olid Estonia kvartetid heas kuulsuses ning kontsertreise korraldati kõigis Balti provintsid. Grünewaldti kaasaegsed andsid kontserte ka Riias ja Miitavis, piletitulud katsid reisikulud ning ülejäänud annetati heategevuseks, lisaks kutsuti neid ka mitmesugustele pidudele esinema (Grünewaldt 2000: 35 jj).

Korporatsioonides tavaks olnud rebasteatrite näol jätkati n-ö amatöörliku koduse teatritegemise traditsiooni, mis ei pruukinud aga sugugi väga amatöörlik välja kukkuda ja mida parimate palade puhul esitati ka päris laval. Rebasteatrite materjal jäi käibesse, Grünewaldt on meenutanud sõite Kvis-sentali kõrtsi, kus „helikunstnik” Auguste, kelle nii paremad aastad kui ka päevad olid juba üsna seljataha jäänud, võis mõninga lauluõli manustamise järel esitada „ka viimase 10–15 aasta rebasteatrite kõiki kupleesid” (Grünewaldt 2000: 42).

Vegesack kirjeldab korporatsioonide ühist Schilleri „Röövlite” lavastust XX sajandi alguses, millega käidi – ühiselt üritud kolmanda klassi rongivagunis – ringreisil Peterburis, Moskvast, Riias ja Miitavis. Etenduste tulu – mitu tuhat rubla – läks Tartu Saksa teatri heaks (Vegesack 1963: 93). Muusikalise komöödia „Madam Potivar” (1910) lavalejõudmine, kus rebased kehastusid muuhulgas ka kankaani tantsivateks „plisseeritud pesus võluvateks ballettöösideks” ja „seitsmeks lahjaks ja seitsmeks rammusaks lehmaks”, kes „Tannhäuseri”

²⁵ Lisaks ülemäärasele võlgade tegemisele ja õpingute hooletussejätmisele.

palverändurite koori helide saatel üle lava sammusid, oli veidi keerulisem. Nimelt oli Livonia vilistlane ja Tartu kooliõpetaja Rathlef ühes mõnede mammadega murelik madam Potivari au päästmist käsitleva näidendi sobivuses noortele daamidele. Asi jõudis ajalehtedesse, mispeale politsei etenduse ära keelas. Näiteseltskonna esindus „rebasteatri direktori” Vegesacki juhtimisel sõitis seepeale Riiga kuberner Svegintsevi juurde, kes oli „meie, sakslaste suhtes heatahtlikult meelestatud šarmantne vanahärra ja näitas „Madam Potivari” vastu üles täielikku mõistmist”. Nõnda võis etendus Tartu linnaorkestri saatel toimuda – seda korrati kolm korda väljamüüdnud majale, nende seas ka arvukalt vilistlasi koguni Sise-Venemaalt (Vegesack 1963: 96 jj).

Akadeemilise seltskonna ajaveetmiskohaks asutati 1814 Akadeemiline Musse, mida võis kiita kui „suurepärasest asutist, mis asus ülikooli lähedal, kus sai mõõduka hinna eest kõhu täis, toimusid klubi- ja tantsuõhtud ning kus oli suurepärase lugemislaud nii ajalehtede kui ka populaarteaduslike ja kirjandusajakirjadega” (Hollander 1974: 176 jj).²⁶

Korporatsioonidel olid üsna suured ning heatasemelised raamatukogud. Hartge on meenutanud Fraternitas Rigensise raamatukogu, kus leidis mitmekesist kirjandust, tema rebasajal oli seal ca 30 000 köidet. Oluline oli saksa kirjanduse osakaal. Raamatute rolli võtab ta kokku järgnevalt: „Olen arvamusel, et vestlustest ja vabalt valitud lektüürist õppisin neil aastatel rohkem kui ülikooliloengutest. Küll mitte stuudiumi, kuid elu jaoks” (Hartge 1968: 246 jj). Carl Hunnius (Estonia 1893) on omakorda meenutanud eelmise sajandivaheuse moeautori Nietzsche lugemist, kelle toona veel üsna tundmatud teosed ta Estonia raamatukogust enda jaoks avastas. Uuema kirjanduse soetamist hõlbustas raamatukaupmeeste komme saata seda korporatsioonidesse tutvumiseks (Hunnus *s.a.*: 48). Õhtueinet võeti konvendis, sealjuures peetud vestlused käsitlesid vahel ka teaduslikke küsimusi, tihti meditsiini puudutavaid, mida ei peetud siiski soovitavaks kui liigselt erialast: „Me tahtsime anda vestlustele hea meelega üldteadusliku, -filosoofilise iseloomu. Kõrgustesse jõudsid säärased vestlused kerge alkoholimõju kaasabil, kui paari võtsid teadus ja vaimurikas huumor” (Hunnus *s.a.*: 47). Ühe säärase poeetilis-musikaalse vahejuhtumi on kirja pannud Hartge, kes kirjeldab lugu, kuidas ühel hommil avastati, et konvendist on kadunud tiibklaver, mida „ebamusikaalsete elementide eest” väga hoolega valvati. Otsimise ja küsimise peale meenus ühele staažikale kaasvennale lõpuks justkui midagi ning ta käskis endale järgneda. Esmalt sõideti ühehobusevoorimeestega raekoja juurde, kus istuti ümber kahehobusevoorimeestele ning „siis läks sõit kiires galopis *Transembich*” ja sealt edasi. Páris Kvissentali siiski ei jõutud, sest enne, „keset lummemattunud välja ja seisis täiesti üksildasena tiibklaver. Tool seisis, nii nagu peab, klaveri ees, ja päike peegeldus klaverikaanel.” Selgituseks suutis klaveri ärandaja vaid öelda, et „olevat olnud nii ilus selge tähine talveöö, et teda oli haaranud tahtmine mängida oma lemmiksonaati igaveste tähtede all ja täiesti üksi”. Kuidas klaver lagedale väljale oli sattunud, seda ta ei suutnud meenutada. Ja Hartge lõpetab: „Nii suure idealismi suhtes ilmutas konvent mõistmist. Karistus oli leebe, kuna delinkvendi puhul tulid arvesse kergendavad asjaolud” (Hartge 1968: 254 jj).

²⁶ Klubilise tegevuse kohta Tartus XIX sajandil vt Rohtla 2006.

6.

Tartu-opereti nn subretiseltskonna – pedellide, kõrtsipidajate, voorimeeste, passijate, pesunaiste, piimameeste ja käsitöölisesellide – seas oli tudengi vaatenurgast nii negatiivse kui ka positiivse konnotatsiooniga tegelasi. Positiivseid tegelasi esindasid voorimehed ja passijad, Hartge sõnul „valitses hellitunud ja ülemeelikute korporantide ja lihtrahva vahel Tartus aegade algusest peale suisa südamlük vahekord” (Hartge 1968: 271), vaieldamatult kõige negatiivsemad kangelased olid aga puudliteks kutsutud pedellid ehk ülikooli korralvurid, kelle ülesanne oli valvata üliõpilaste käitumise järele. XIX sajandil (kuni venestuseni, mil ülikooli korralvalvesüsteem ühes kartseritega likvideeriti) asus Suurturu ehk praeguse Raekoja platsi ning Rüütli tänava nurgal nn Vana Ülikooli hoones *Pedellenstube* ehk *Pudelbude*, kust tudengite elul ja tegevusel silma peal hoiti (Holbeck 1963: 49; Antropoff 2004: 74). Roman von Antropoff (Estonia 1856) on tudengite ohtraid korrarikumisi ning suuremaid ja vähemaid koerusi – nagu „poesiltide eemaldamine,²⁷ aknaluukide eest ära tõstmine, vihmaveerennide ärakiskumine, majauste barrikadeerimine käepärase materjaliga, millega tõkestati ka tänavaid” põhjendanud kättemaksuga pedellidele, millest kujunes „omaette spordiala”, ning mis ei olnud küll ilus, kuid mida oli „täiesti vale seostada lihtsa lõhkumistungiga. Sest miks need-samad inimesed, kes selliseid asju Tartus korda saatsid, poleks üheski unenäos tulnud selle peale, et midagi taolist kuskil mujal korda saata?” (Antropoff 2004: 74.) Kui piimamehed, kes lähedalasuvatest mõisatest varahommikul turule sõitsid ja oma teel tihti tudengeid väljasõitudel²⁸ kohtasid, teotsesid pedellide n-ö salapolitseerina (Antropoff 2004: 75), siis voorimehed kui tudengite transportijad neil väljasõitudel hoidsid tudengite kilda (Grünwaldt 2000: 39 jj). Grünwaldt nimetab ka kahte tuntumat voorimeest, Eesti Peetrit ja Läti Kaarlit, kes olid oma äri laiendanud, „kuid võtsid siiski ka ise mõnikord ohjad ja piitsa pihku. [...] Mõlemad olid aumehed, kellele võis loota, ja nende poole pöördus igaüks, kellel oli vaja mõni asi maal saladuskatte all ära korraldada. Seetõttu olid nad auasjades kodus ja tundsid reegleid niisama hästi kui kogenuimad sekundandid. Nii ütles kord Eesti Peeter ühele minu sõbrale, kes lasi talvisel väljasõidul äkki metsatuka juures, kuhu suundusid veel ühed saanijaljed, kinni pidada: „Soovin parunihärrale ilusat jahti!” Mõlemad ettevõtjad andsid meile alati krediiti ja mõlemad said rikkaks” (Grünwaldt 2000: 39 jj).

Tülid käsitöölisesellide ehk *Knote*'dega²⁹ kuulusid tudengitraditsioonide hulka, Emil Anders (Livonia 1823) on meenutanud pidevaid kaklusi käsitöölisesellidega (Anders 2012: 42), hilisema anatoomiaprofessori ja rektori Friedrich von Bidderi (Curonia 1828) järgi kuulusid tollal kokkupõrked *Knote*'dega „reeglipäraselt laupäeva- või sinise-esmaspäeva-kroonikasse”, Bidderi sõnul olid igapäevased olukorrad, „mis olid rabavalt sarnased stseenidega Schilleri „Wallensteini laagrist””, „muidugi oli see vaid väike osa üliõpilastest, kes säärastest stseenidest tegevusega osa võtsid, kuid ülejäänud tundsid neist lugu-

²⁷ Else Hueck-Dehio on ühes oma humoristlikus Tartu-novellis viidanud juhtumile kaupmees Popovi poesildiga, millel *curonus*'ed olid pärast üht kommerssi viimase tähe küljest lõõnud (Hueck-Dehio 1957: 8 jj) (sks *Popo* – lastekeelne väljend jalgade ja selja vahel asetseva kehaosa kohta).

²⁸ „Välja söideti” auasju lahendama ehk siis duelli pidama, mis oli rangelt keelatud ja seetõttu ka innukalt jälitatud tegevus.

²⁹ Otsetõlge: sõlm. Tähenas robustset inimest, matsi, mürkamit.

dest rõõmu ja rääkisid neid edasi” (Bidder 2004: 38). Bürgermusses³⁰ – eelkõige käsitöolistest linnakodanike klubis – käimine oli XIX sajandi algul tudengitele sagedaste intsidentide tõttu ülikoolist väljaviskamise ähvardusel kogunisti keelatud. Sellest keelust aga tihti ei hoolitud, sest „käsitöoliste tütreid tahtsid meelsamini tantsida tudengitega, samuti olid üliõpilased abiellumiseks eelistatamad kandidaadid, nõnda et Andersi sõnul pidid käsitöolisesellid endile abikaasasid väiksematest linnadest otsima (Anders 2012: 43).

Immatrikulatsioonipäeval kogunesid rebased ülikooli ees, peale ametlikult üliõpilaseks saamist järgnes rebaste ringimarssimine linnas oldermanni juhitud juhitud, Raekoja platsil tiirutati voorimehevankrite vahel, lõpuks jõuti stammkõrtsi, kus toimus matriklismoorimine ehk tegelik immatrikuleerimine, mis jätkus hilisemal ajal konvendikorteris (Hollander 1974: 174). Konvendikorteri eelsel ajal olid olulisel kohal kõrtsid, millele pikki aastaid truudust peeti. Sauna ja kõrtsi hübrüidi pidanud populaarse Tartu tegelase Loccuse/Lockuse kui „Tartu ülikooli varase ajaloo vanima tunnistaja”³¹ kirstu kandsid tema matustel üliõpilased (Eckardt 2004: 40 [Burschenschaft 1829]; Anders 2012: 33). 1889 korraldas Fraternitas Rigensis korporatsioonimatus ka juba nimetatud *Frau Ratti*’le, auväärsele Memelist pärit matroonile, kelle Vesuuvi nime kandnud ja korduvalt kolinud kõrtsile pidas Fraternitas Rigensis kui oma stammkõrtsile truudust üle 25 aasta (Fehre 1898: 207). Livonia stammkõrtsi, mida kutsuti *Knochen*’iks,³² pidas *madame Mignon*, estonused kogunesid aga eestlasest härra Mossi trahterisse, kus seinal oli koguni Estonia vapp, kuid mille näol oli sellegipoolest tegu „väga madalat sorti *établissement*’iga, kuhu ei sattunud kindlasti ükski haritud inimene – muidugi juhul, kui tal ei olnud pistmist meie korporatsiooniga” (Grünewaldt 2000: 19).

Elati tavaliselt nn burgides ehk mitme peale võetud kortereis. Estonia kohta pajatab Grünewaldt: „Meie varasemate aegade kamraadid Toomkoolist olid meie eest hoolitsenud ja jaotasid, meid, rebaseid, tudengikorteri vahel ära. Adolf von Gernetit ja mind paigutati sugulaste ning mõnede toomkooliaegsete tuttavate poole. Meie „burg” – nii nimetati üliõpilaskorteri – asus *trans-Embach*, s.o Emajõe idakaldal, Peterburi maantee ääres ja seda nimetati „Schwarzerei”. Kõiki burge nimetati majaomaniku³³ nime järgi, nagu „Brascherei”, „Reinbergerei”, „Goruschkinerei” jne (Grünewaldt 2000: 7). Hartge mainib Radloffereid, mis oli olnud tudengikorter 1840. aastatest peale – see-ga juba 70–80 aastat, Critzoffereid, Dehioreid, Pastoratsburgi, mis oli saanud nime Pastoraadi ehk praeguse Õpetaja tänava järgi. Jakobi tänaval asus aga Kalter Jakob (Külm Jakob), mille nimi rääkis ise enda eest (Hartge 1968: 239). Georg Dehio kiidab oma uut burgi vanematele, kuhu ta kolis oma esimesest korterist, mis oli olnud „tõeline koeraputka – külm hauahingus puhus meile sealt vastu”, uues aga on „ukse ees Tartu parim kaev, selja taga Toomemägi,

³⁰ Tegelikult sks *Muße* ’puhkus, jõudehetk’. Tähenas Baltikumis klubilist asutust. Sõna etümoloogia peaks peituma muusade juures. Baltikumis levinud vale häälduse tõttu (pika *u* asemel lühike, ning lühikese asemel pikalt hääldatud *s*) sai sellest *Musse*.

³¹ Kodanikunimega Gustav Adolph Lockenberg pidas alates 1810. aastast sauna, mida tema järgi nimetati Lokkus, Lockus, Loccus. See asetses Emajõe ääres, Väike-Meltsiveski (praegu Sauna) ning Kalda tänava (praegu Emajõe kaldapealne) nurgal. Loccus suri 1862, misjärel saun suleti.

³² Sks ’kont, kondid’. Mainitud kõrtsi kohta esineb ka nimetust *blutige Knochen* ehk siis ’verised kondid’ (Maurach (Livonia 1841) 1900: 72).

³³ Majad vahetasid omanikke, kuid burgide nimed jäid ega muutunud koos omanikega.

suurepärane väljavaade kevadele mõeldes. [...] Tegu on väga lugupeetud burgiga, kus juba rohkem kui 15 aastat elavad vaid estonused” (Dehio 1971: 78 jj). Blanckenhageni sõnul olid „mitte kaugel Livonia konvendikorterist, Veski tänaval, Jakobi mäel, Vallikraavis – kõikjal väikestes vanades puumajades aastaid ja aastakümneid olnud livonuste burgid, kus me elasime enamasti kahekesi või kolmekesi, mõnikord ka üksi, kui enne mõnda eksamit tekkis tööfanatism” (Blanckenhagen 2004: 157).

Herbert von Blanckenhageni sõnul „kuulusid nõnda nagu vanad voorimehed ka passijad Tartu tudengielu juurde” (Blanckenhagen 2004: 143). Tegu oli burgide juurde kuuluvate teenijatega, kelle kohustuste hulka kuulus liiks koristamisele ja kütmisele ka söögivalmistamine, mistõttu kutsuti neid *Löffeline*’deks³⁴ (Anders 2012: 63). Burge asustavate tudengite põlvkonnad vahetusid, kuid passijad jäid. Korporatsiooniga aastakümnete jooksul n-ö „kokku kasvanud passijate” positsiooni ilmestab ka fakt, et Livonia maksis 40 aasta jooksul livonuseid teeninud Lieschenile omalt poolt aastaid pensiooni (Blanckenhagen 2004: 143). Meeleolukalt on passijaid kirjeldanud Grünewaldt (2000: 16 jj) ja nagu väidab Hartge, olid passijad oma „*Junkherrens*’ite³⁵ eest valmis „läbi tule minema”” (Hartge 1968: 239).

7.

Vabad akadeemilised kodanikud nautisid tudengielu täiel määral, ennast õpimisega vähemalt esialgu liigselt koormamata. Oma ema väheste perekondlike tunnetega kurvastanud Alexander Winckler üüris 1820. aastal Tartusse jõudnult Kivi uulitsas korteri legendaarselt voorimehelt Voigtilt³⁶ – „75 rubla eest kaks väikest tuba, niiske urgas koos paari robustse laua, kuue kuni kaheksa õlgedest punutud tooli ning mõnevõrra logiseva voodiga. [...] Eeskirjade kohaselt panin end loengutele kirja, kus ma aga kahjuks väga ebaregulaarselt käisin” (Winckler 1911: 77). Sama kinnitab hilisem rektor Georg von Oettingen mitmekesisist tudengielu kokku võttes: „Et kogu selle tegevuse juures studiumi esimeses faasis palju tööd ei tehtud, on mõistetav, siiski üritasin ma kolleegiumides käimist mitte päris unarusse jätta” (Oettingen 1926: 144).

Clas von Ramm on aga studiumi eesmärkide ja tulemuste kohta üsnagi filosoofiliselt arvanud järgmist: „[O]tsustasin tudeerida jurisprudenti mitte niivõrd sisemisest tungist, kui võrd aga nõuannete ja suguvõsa autoriteetide veenmise peale. Esimesel aastal see eriala mulle siiski erilist peamurdmist ei valmistanud – ja tundsin sel ilusal, nooruse rumalustest rikkal ajal ülikooli vaid väljastpoolt kui kaunist, sammastel seisvat hoonet, sellal kui selle sise- mised ruumid jäid mulle esialgu avastamata maaks” (Ramm 1993: 107). Vähe- malt osale üliõpilastest polnud diplom ilmtingimata vajalik ning ülikooli tuldi pigem seltsielu elama: „Paljud vaatasid sellele ajale kui seltskondlikku laadi

³⁴ Sks *Löffel* 'lusikas'.

³⁵ Vigases saksa keeles 'noorhärä'.

³⁶ Esineb ka nimevariant Vogt; kutsuti ka Koika. Tudengitele krediidi andmise (sh võlgu sõit Riiga) vastutingimuseks olevat olnud erilises tudengite võlaraamatus endale rahalise kingituse määramine, mille tudengid siis allkirjaga kinnitasid ja pidid välja maksma kas oma pulmapäeval või mõnel muul vilistlaselu olulisel päeval, millest paljud ka ausalt kinni pidasid. Hilisema ülikooli raamatukogu bibliotekaari Emil Andersi (Livonia 1823) tudengi- põlves Voigt enam nii tuntud ei olevat olnud – allakäigu põhjuseks olevat olnud salakauple- mine (Anders 2012: 31).

vahestaadiumile, mis viib noorukiaastatest meheikka ning erinevate muga-
vuste kõrval peidab endas ka kasvatuslikke ning harivaid momente. Enamik
neist aga hakkasid lõpuks siiski tõsiselt tööle ning need polnud mitte kõige vi-
letsamad mehed, kes lõpetasid selle kõrgkooli rikkalike teadmiste ja oskuste-
ga, nende seas nii mõnigi, kes on jõudnud üle-euroopalise kuulsuseni” (Ramm
1993: 107).

Ent nii mõnegi üle-euroopalise kuulsuseni jõudnud teadusemehe stuudiu-
mi algus võis olla üsna Rammi poolt kirjeldatu sarnane – nii kirjutab ainus
Tartu ülikoolis õppinud nobelist Wilhelm Ostwald: „Tegelikult ma ei mäletagi,
kas ma esimesel semestril üldse mõnd loengut kuulamas käisin. Arvatavas-
ti mõned korrad käisin, igatahes ei avaldanud nad mulle sügavat ja kestvat
muljet” (Ostwald 1986: 288). Loengutel käimise usinus võis erineda ka eria-
lati, olukord Esimese maailmasõja eelõhtul oli aga umbes selline, nagu seda
kirjeldab Herbert von Blanckenhagen: „Õppimisega esimestel kuudel Tartus
eriti ei tegeletud. Enamik ei pannud sellele erilist rõhku ning lükkas tõsise
töö mingile hilisemale ajahetkele. Vanemate semestrite teoloogid, zooloogid,
ajaloolased ja eelkõige meditsiinitudengid aga käisid üsna usinalt loengutes
ja praktikumides, sellal kui väga rohkearvulised juristid peaaegu eranditult
oma burgides ainult raamatutega tööd tegid ning venekeelseid loengud vaid
selleks külastasid, et orienteeruda selles, milline näeb välja professor, kes neid
eksamineerima peab” (Blanckenhagen 2004: 133). Blanckenhageni kaasaegne,
Siegfried von Bremen (Estonia 1910), on väljendanud üsna sarnast umbusku
vene professorite suhtes: „Kuna vene professorid kuigi huvitavalt ei lugenud,
käidi vähe loengutes, eriti juristid, ja eksamiteks valmistuti reeglina raama-
tute või paljundatud konspektide järgi. Et korporatsioonielust mitte liialt ek-
sitatud saada, sõitsid eriti vanemad tudengid tihti kuudeks maale koju või
sugulaste juurde, kus nad said segamatult tööd teha” (Bremen 1993: 209).

Tartusse tuleku traditsiooni, studiumisse suhtumise tõsiduse või mitte-
tõsiduse (mis tihtilugu sõltus majanduslikust kindlustatusest ning edasistest
väljavaadetest) ning korporatsioonielust saadava sotsiaalse kapitali tähtsuse
võtab kokku hilisem kauaaegne Eestimaa rüütelkonna peamees Eduard von
Dellingshausen (Estonia 1880): „Eelkõige meelitas Tartus roheline tekkel,
meelitas Estonia rohe-violett-valge värvilint. Erilist tungi teadmiste järele
ma ei tundnud. Kuna isa poolt oli minus äratatud huvi loodusteaduste vastu,
otsustasin niisiis õppida füüsikat. [---] Kolmandal aastal tahtsin tõsiselt stuu-
diumiga alustada – Arthur von Oettingeni³⁷ vaimurikkad loengud olid minus
juba ärganud huvi valitud eriala vastu – siis aga kuhjusid mulle korporatsioo-
nis antud ülesanded.... Mu isa, kellele ma selle küsimuse otsustamiseks esita-
sin, oli seisukohal, et ma pean vastu võtma minu valimise senioriks. Nende
ülesannete täitmine oleks mulle heaks eelkooliks hiljem omavalitsuspoliitikas
täidetavate ametite pidamisel ning sellest oleks rohkem kasu kui füüsikastuu-
diumist....” (Dellingshausen 2011: 42, 46).

Perekondlik traditsioon oli Tartusse õppima tuleku puhul määrav iseära-
nis venestusajal, mil ülikooli kunagisest hiilgusest enam palju järel ei olnud.
Siegfried von Vegesack oli noorim kuuest vennast, 1907 asus ta Tartusse aja-
lugu õppima, endale seejuures mitmeid küsimusi esitades ja neile samas ka
ise vastates: „Miks ajaloolasena Tartusse – Riiast? Miks mitte Saksamaale?

³⁷ Arthur Joachim von Oettingen (1836–1920), üks kuuest vennast Oettingenist, siinses
kirjatükis esineva Georg von Oettingeni noorem vend, füüsikaproffessor Tartus ja Leipzgis.

Mida võis Tartu mulle pakkuda? Tartu ei meelitanud mind. Kuid traditsioon oli tugevam kui mu isiklikud kalduvused. Kuna kõik mu viis venda olid Tartus õppinud või tegid seda veel, oli 14 aasta jooksul, 1898 kuni 1912, alati vähemalt üks meist vendadest *livonus*'ena Tartus olnud. Ka mina pidin tekli järelle minema. 1908. aasta Livonia rebasteatri proloogis seisis: „*Dies ist wirklich schon gefährlich und man fragt sich: muß das sein? Wie ein Wechsel, prompt alljährlich, stellt ein Vegesack sich ein! Wenn man auch die Ersten schätzte, Überfluß schafft Überdruß: Gott sei Dank, – dies ist der Letzte, den man noch erdulden muß!*”³⁸ (Vegesack 1963: 90 jj.)

8.

XX sajandi kataklüsmid ja pöördelised sündmused muutsid Tartu linna nägu – seda ühelt poolt. Teisalt aga muutus ka elanikkond, muutus tegelaste koosseis, kes nimetatud dekoratsioonide taustal oma mängu mängisid. Baltisakslaste mälestustes, kes esimese ja põhilise ümberasumisega aastal 1939 kaasa ei läinud, eelistades jääda kodumaale (ja lahkudes 1941 järelümberasumisega), või kes sattusid siia tagasi sõja ajal (tsiviilisikutel küll üldjuhul sellist võimalust ei olnud, kuid kohalike keelte ning ka vene keele oskuse tõttu kasutati Saksa sõjaväes baltisakslasi palju just tõlkidena – vt Vegesack 1965) on tihti juttu tuntud ja tuttavate radade võõraksjäämisest. Nagu oleks ja nagu ei oleks ka. Tuttavail tänavail kõnnivad võõrad, tuttavates majades elavad võõrad: „Peaaegu iga balti ümberasuja, kes jälle Eestisse tuli, väitis, et kõik olevat võõras, kuna inimesed puuduvat” (Krause 2002: 191). Siegfried von Vegesack, kes 1907. aastal oli tulnud Tartusse perekonna ja tekli sunnil, ning veetis siin „eriskummalised... ja hullumeelsed üliõpilasaastad, mida suudab mõista vaid see, kes on need ise läbi elanud”, kirjutas ligi kolmkümmend aastat hiljem, küpse inimesena, sattudes Tartusse *Wehrmacht*'i tõlgina, järgmised read: „Kui ma 28 aastat hiljem, Saksa mundris Tartusse tulin, oli kolmandik linnast rudes. Ning oma rännakutel läbi lagedate ja tühjade tänavate ei kohanud ma mitte ühtegi oma kunagistest headest sõpradest ega tuttavatest nägudest” (Vegesack 1963: 98).

Vegesack annab nende sõnadega ühtlasi võtme Tartu-opereti mõistmiseks. Eelnevalt käsitletud materjal, mille autoriteks on umbes sajandi jooksul Tartus tudeerinud ja erinevatesse organisatsioonidesse kuulunud ligi 30 meest, on oma olemuselt ajatu. Üsna sarnaseid emotsioone ja tegutsemisjooni-seid võib leida nii XIX sajandi algusest kui ka ilmasõja eelõhtust. Eri aegade meenutused on laias laastus dateeritavad üksikute väliste elementide järgi – organisatsioonide legaalsus, vormisundus, konvendikorterite teke, suhted võimudega. Sisuline tegevus ja tegelaste tüpaažid on aga samad ja ajatud. Ehk siis – mäng on sama, dekoratsioonid suures osas samuti. Tegelased küll vahetuvad, kuid rollid *p o i s i p õ l v e u n i s t u s t e l i n n a s* jäävad samaks. Selline XIX sajandi jooksul välja kujunenud akadeemilis-korporantlikku kultuurilise järjepidevuse mudel on Tartu puhul tarvitamist leidnud kõigil hilise-

³⁸ „See mõjub juba tõesti ohtlikuna ning sa küsid endalt: „Kas tõesti peab see nõnda olema?” Nõnda nagu veksel, ilmub täpselt igal aastal kohale mõni Vegesack. Kui esimesi tõesti võis hinnata, siis kõik, mis on üleliia, tekitab meelegibedust. Ja jumal tänatud, see siin on nüüd viimane, keda tuleb taluda.”

matel aegadel ja kõigi hilisemate võimude poolt. Ja kuigi tänapäeval kiputakse rahvaetümoloogiliselt ja katkestuste kultuurist tingituna Emajõe Ateenat⁴⁰ seostama pigem Kaubahoovi sammastega, on ülikoollinna kujund üsna kindlalt ankurdunud Tartu-kuvandisse. Sest midagi on muutlikes aegades ikka muutumatuks jäänud – nii nagu tegi ülikool Tartust jälle linna XIX sajandi alguses, nii teeb ta seda ka tänasel päeval.

Kirjandus

- Album Curonorum 1808–1932. Bearbeitet von Wilhelm Räder. Hrsg. von der Historischen Kommission der Curonia. Riga: R. Ruetz & Co, 1932.
- Album Estonorum 1939. Hrsg. vom Philisterverbande der Estonia. Tallinn: Estländische Druckerei, 1939.
- Album Fratrum Rigensium. Fraternitas Rigensis 1823–1979. Bearbeitet von Robert Gross und Heintz Meyer-Eltz. Hrsg. im Auftrage des Philisterverbandes. München, 1981.
- Album Livonorum 1972. Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Lübeck: Robert Ackermann.
- Anders, Emil 2012. Tartu ülikooli kunagise bibliotekaari Emil Andersi mälestused. Tartu: Tartu Linnamuuseum. [Algväljaanne: Anders, Emil. Erinnerungen des weiland Universitäts-Bibliothekars zu Dorpat Emil Anders, nebst einer Biographie und Charakteristik des Verfassers. Hrsg. von L. von Schroeder. Reval, 1892. Separatabdruck aus Band XXXIV, Heft 1–5 der „Baltischen Monatschrift“ Januar–Mai 1892].
- Andronnikow, Vladimir Fürst (koost) 1936. Margarethe von Wrangell. Das Leben einer Frau 1876–1932. Aus Tagebüchern, Briefen und Erinnerungen dargestellt von Fürst Wladimir Andronnikow. München: Albert Langen/Georg Müller-Verlag.
- Antropoff, Roman von 2004. Das tägliche Leben floß ziemlich gleichmäßig dahin. – Bertrams, Kurt U. (Hrsg.) Student in Dorpat, Bd. 1. Hilden: WJK-Verlag, lk 71–101. [Algväljaanne: Antropoff, Roman von. Erinnerungen. – Nachträge zum Album Estonorum. Heft 7, 1907. Dorpat, 1907].
- Baer, Karl Ernst von 1865. Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer, mitgetheilt von ihm selbst. Veröffentlicht bei Gegenleit seines fünfzigjährigen Doctor-Jubiläums am 29. August 1864, von der Ritterschaft Estlands. St. Petersburg.
- Bergengruen, Werner 1986. Meine Kindheit und Jugend. – W. Bergengruen, Schnaps mit Sakuska. Baltisches Lesebuch. Hrsg. von N. Luise Hackelsberger. Zürich: Arche, lk 107–111.
- Bertrams, Kurt U. (Hrsg.) 2004–2005. Student in Dorpat. Erinnerungen baltischer Korporierter. 4 Bde. Hilden: WJK-Verlag.
- Bidder, Friedrich von 2004. Es war für mich eine Zeit wohlthuender Erinnerungen. – Bertrams, Kurt U. (Hrsg.) Student in Dorpat, Bd. 1. Hilden: WJK-Verlag, lk 34–44. [Algväljaanne: Aus dem Leben eines Dorpater Universitätslehrers. Erinnerungen des Mediziners Prof. Dr. Friedrich von Bidder 1810–1894. Würzburg: Holzner, 1959].
- Blankenhagen, Herbert von 2004. Der Eindruck der Aufnahme ist

⁴⁰ Ülikoolilinnade nimetamine Ateenaks koos linnast läbivoolava jõe nimega oli Saksa kultuuriruumis üldlevinud – nt Marburg oli *Lahn-Athen* ja Berliin *Sprea-Athen*.

- unvergeßlich stark – Bertrams, Kurt U. (Hrsg.) Student in Dorpat, Bd. 4. Hilden: WJK-Verlag, lk 118–163. [Algväljaanne: Am Rande der Weltgeschichte. Erinnerungen aus Alt-Livland 1913–1923. Göttingen, 1966].
- B r e m e n, Siegfried von 1993. Erinnerungen. Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Im Auftrag der Estländischen Ritterschaft hrsg. von Henning von Wistinghausen. Weißenhorn: Anton H. Konrad Verlag, lk 198–251.
- D e h i o, Georg 1971. Briefe von Georg Dehio an seine Eltern. – Estonia 1821–1971. Gedenkschrift zu ihrem 150. Stiftungstag. Hrsg. vom Philisterverband. Marburg, lk 78–82.
- D e l l i n g s h a u s e n, Eduard vabahärra von 2011. Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. (Eesti mälu 47.) Tallinn: Eesti Päevaleht ja Akadeemia. [Algväljaanne Eduard Freiherr von Dellingshausen. Im Dienste der Heimat! Erinnerungen. Stuttgart: Ausland und Heimat Verlag AG, 1930].
- E c k a r d t, Julius 2004. Einen höheren Titel als „Bursch“ kannte man nicht. – Bertrams, Kurt U. (Hrsg.) Student in Dorpat, Bd. 2. Hilden: WJK-Verlag. [Algväljaanne: Altrigasche Jugenderinnerungen. Rigasche Zeitung: Nr 258–268, 1885].
- E n g e l h a r d t, Roderich von 1933 [1932]. Die Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung. München: Reinhardt.
- F e h r e, Eduard 1898. Geschichte der Fraternitas Rigensis. Als Manuskript für die Glieder der Fraternitas gedruckt. St. Petersburg: Schroeder.
- G r ü n e w a l d t, Otto von 2000. Üliõpilasaeg. Mälestused. – Loomingu Raamatukogu, nr 5–6. Tallinn: Periodika. [Algväljaanne: Grünewaldt, Otto von. Erinnerungen. Studentenzeit. Reval: Wassermann, 1927].
- H a r t g e, Oswald 1968. Auf des Lebens großer Waage. Erinnerungen 1885–1939. Hannover-Döhren: Hirschheydt.
- H i i o, Toomas 2012. Tartu ülikooli üliõpilaskond 1802–1855. Päritolu ja sotsiaalne koosseis. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 19.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 9–52.
- H o l b e c k, Otto von 1963. Studentenjahre in Dorpat. – Beiträge zur Erinnerung an die Livonia Dorpati 1822–1962. Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Hamburg: Harry von Hoffmann-Verlag, lk 49–56.
- H o l l a n d e r, Bernhard von 1974. Ein Burschenleben vor hundert Jahren. Aus den Schriften von Bernhard von Hollander. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hrsg. von Tom von Wichert. München: Einmaliger Privatdruck, lk 173–180.
- H u e c k - D e h i o, Else 1955. Liebe Renata. Geschichte einer Jugend. Heilbronn: Salzer.
- H u e c k - D e h i o, Else 1957. Taft zum Kragen. – Else Hueck-Dehio, Ja, damals! Zwei heitere estländische Geschichten. Heilbronn: Salzer, lk 7–31.
- H u n n i u s, Carl s.a.: Meine Erinnerungen. Dorpat. – Historia Academica. Schriftenreihe des Coburger Convents. Heft 14. Marburg–Stuttgart: Selbstverlag der Studentengeschichtlichen Vereinigung des Coburger Convents e.V.
- I l o m e t s, Indrek, H i i o, Toomas, O r a v, Mart 2007. Vivat, crescat, floreat alma mater! Pildialbum ja lühiülevaade Tartu Ülikooli üliõpilasorganisatsioonide tegevusest. Tallinn: Aasta Raamat.

- I s s a k o v, Sergei (koost) 1986. Mälestusi Tartu ülikoolist I (17.–19. sajand). Tallinn: Eesti Raamat.
- J a r a u s c h, Konrad H. 1997. Korporationen im Kaiserreich: einige kulturgeschichtliche Überlegungen. – „Der Burschen Herrlichkeit“. Geschichte und Gegenwart des studentischen Korporationswesens, lk 63–84. (Historia Academica, Schriftenreihe des Coburger Convents, Bd. 36.)
- K a u r, Kairit 2013. Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- K r a u s, Otto 1974. Die Geburt des dörptschen Burschenstaates. – Livonia 1822–1972. Bericht über die Jubiläumsfeier. Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Lübeck 1974, lk 21–24. [Algväljaanne: Otto von Kraus. Die Geburt des dörptschen Burschenstaates. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1972, hrsg. von der Carl-Schirren-Gesellschaft. Lüneburg 1971, lk 17–29].
- K r a u s e, Valentine von 2002. Im besetzen Estland 1943–1944. – Erlebte Geschichte. Deutschbalten im 20. Jahrhundert. Ein Lesebuch. Hrsg. von der Carl-Schirren-Gesellschaft. (Schriftenreihe der Carl-Schirren Gesellschaft, Bd. 7.) Lüneburg, lk 187–196.
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1971. Brief des Dr. med. Friedrich Reinhold Kreutzwald. – Estonia 1821–1971. Gedenkschrift zu ihrem 150. Stiftungstag. Hrsg. vom Philisterverband. Marburg, lk 24–26.
- L u k a s, Liina 2006. Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 22.) Tartu: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus.
- M a s i n g, Oskar 1924–1926. Deutschbaltische Gemeinschaftsschelten. – Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte 23. Hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Riga: Kymmell, lk 401–423.
- M a u r a c h, Carl 1900. Eines livländischen Pastors Leben und Streben, Kämpfen und Leiden. Leipzig: Deichert.
- N i e l s e n - S t o k k e b y, Bernd 1993. Mälestusi Eestimaalt. – Loomingu Raamatukogu, nr 51–52. Tallinn: Periodika. [Algväljaanne: Nielsen-Stokkeby, Bernd. Baltische Erinnerungen. Estland, Lettland, Litauen zwischen Unterdrückung und Freiheit. Bergisch-Gladbach: Lübbecke, 1990].
- O e t t i n g e n, Georg von 1926. Erinnerungen. – Baltische Lebenserinnerungen. Hrsg. von Alexander Eggert. Heilbronn: Salzer, lk 129–168.
- O s t w a l d, Wilhelm 1986. Elujooned. Autobiograafia. – Mälestusi Tartu Ülikoolist (17.–19. sajand). Koost Sergei Issakov. Tallinn: Eesti Raamat, lk 282–317. [Algväljaanne: Wilhelm Ostwald. Lebenslinien: eine Selbstbiographie. Teil 1. Riga–Dorpat–Riga 1853–1887. Berlin: Klasing, 1926].
- P a b s t, Erich 1974. Die Stadt Dorpat. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hrsg. von Tom von Wichert. München: Einmaliger Privatdruck, lk 186–188.
- P i i r i m ä e, Helmut, B u r g e t, Meelis 2012 [2007]. Vivat Academia. Üliõpilaseltsid ja korporatsioonid Eestis. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus.
- R a m m, Clas von 1993. Eine estländische Jugend. – Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Im Auftrag der Estländischen Ritterschaft hrsg. von Henning von Wistinghausen. Weissenhorn: Anton H. Konrad Verlag, lk 83–115. [Osoline algväljaanne: Clas

- von Ramm. Erinnerungen an die Studienzeit in Dorpat. – Estonia 1821–1971. Gedenkschrift zu ihrem 150. Stiftungstag. Hrsg. vom Philisterverband. Marburg, 1971, lk 94–96].
- R o h t l a, Geiu 2006. Tartu Akadeemiline Musse ja muusikategemine 19. sajandi esimesel poolel (1814–1844). – Tuna, nr 2, lk 19–36.
- S a a g p a k k, Maris 2006. Deutschbaltische Autobiographien als Dokumente des Zeit- und Selbstempfindens: vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Umsiedlung 1939. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- S a a g p a k k, Maris, B e n d e r, Reet 2013. Baltisaksa tekstide tõlked eesti keelde alates Teise maailmasõja järgesest ajast kuni tänase päevani. Andmebaas. Autorite valduses.
- S c h i e m a n n, Paul 1979. Zwischen zwei Zeitaltern. Erinnerungen 1903–1919. Bearb. von Helmut Kause. Lüneburg: Nordland-Druck.
- S c h l a u, Wilhelm 1963. Erinnerungen an Dorpat aus den Jahren 1906–1910. – Beiträge zur Erinnerung an die Livonia Dorpati 1822–1962. Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Hamburg: Harry von Hoffmann-Verlag, lk 79–89.
- S c h u l t z, Georg Julius von [= Dr. Bertram] 1904 [1853]. Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück. Reval: Kluge, 1904.
- S c h u l t z, Georg Julius von [= Dr. Bertram] 1971. Brief des Dr. med. Georg Julius von Schultz. – Estonia 1821–1971. Gedenkschrift zu ihrem 150. Stiftungstag. Hrsg. vom Philisterverband. Marburg, lk 27–37.
- S c h u l t z, Georg Julius von [= Dr. B e r t r a m] 1999. Tartu tudengid viiskümend aastat tagasi. – Loomingu Raamatukogu, nr 17. Tallinn: Periodika. [Algväljaanne: Dr. Bertram. Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück. Reval: Kluge, 1904 [1853]].
- S t a c k e l b e r g, Eduard von 2010. Ühe baltlase võitlustee: püüdlused, võidud ja kaotused. (Eesti mälu 38.) Tallinn: Eesti Päevaleht ja Akadeemia. [Algväljaanded: 1. Stackelberg, Eduard Freiherr von. Ein Leben im baltischen Kampf: Rückschau auf Erstrebtes, Verlorenes und Gewonnenes. München: Lehmann, 1927; 2. Ibid. Aus meinem Leben: die Kriegsjahre 1914–1918: Verschickung nach Sibirien. Hannover–Döhren: Harro von Hirschheydt, 1964; 3. Käsikiri].
- T a u b e, Otto vabahärra von 1944. Im alten Estland. Stuttgart: Köhler.
- T u r m a n n, Ernst 1992. Pikva. – Loomingu Raamatukogu, nr 37–39. Tallinn: Periodika. [Algväljaanne: Turmann, Ernst. Pickwa: ein baltisches Leben – erlebte Zeitgeschichte. Tübingen–Basel: Erdmann, 1975].
- U n d u s k, Jaan 1993. Baltisaksa kirjandus: tegu ja tekst. – Vikerkaar, nr 10, lk 26–30.
- V e g e s a c k, Siegfried von 1963. Meine Erinnerungen an die Livonia. – Beiträge zur Erinnerung an die Livonia Dorpati 1822–1962. Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Hamburg: Harry von Hoffmann-Verlag, lk 90–98.
- V e g e s a c k, Siegfried von 1965. Als Dolmetscher im Osten. Ein Erlebnisbericht aus den Jahren 1942–1943. Hannover–Döhren: Harro von Hirschheydt.
- W i l h e l m i, Anja 2008. Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939): eine Untersuchung anhand von Autobiografien. (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 10.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- W i n c k l e r, Alexander 1911. Erinnerungen an Dorpat. – Altlivländische Erinnerungen. Gesammelt von Friedrich Gustav Bienemann. Reval: Kluge, lk 76–89.

Tartu in the memoirs of Baltic-German students: Place and people

Keywords: Baltic Germans, Tartu, history of Tartu University, memoirs, Baltic-German corporations

According to the memoirs of Baltic-German students the role and significance of the town of Tartu was rather unambiguous: like Estonian and Latvian students, their Baltic-German peers perceived Tartu first and foremost as a university town, which is hardly surprising as this is exactly where most of the 19th-century Baltic-German intellectuals received their higher education. Mirrored in the memoirs of about 30 people, which cover the period of 1802–1918, their student years tend to acquire a certain mythical dimension, showing Tartu as the stage of a timeless student operetta, where the progression of decades changes only the actors, while the role division of the main and supporting characters remains the same, as does the scenery set in Tartu as a town with different memorable places that have passed on to the Estonian tradition.

Reet Bender (b. 1974), PhD, Tartu University, Institute of Germanic, Romance and Slavonic Languages and Literatures, lecturer of German Philology, reet.bender@ut.ee